

ÇANAKKALE SAVAŞI'NDA ASKERİN YEMEĞİ HAKKINDA BAZI TESPİTLER VE YENİ BELGELER

M. Mutlu Karakaya*

Özet

Bu makalede Çanakkale Savaşı'nın ilgi çeken konularından biri olan siperdeki askerin yemeği ele alınmıştır. Hatırat, günlük, mektuplar ve harp ceridelerinden edinilen özgün bilgiler çerçevesinde konuya bir açıklık getirmek amaçlanmıştır. Bu kaynaklardan edinilen bilgilere göre savaş sürecinde cephede er ve subaylara ayrı yemek servis edilmekteydi. Subaylara özel olarak yemek pişiren bir aşçı bulunmaktaydı. Askere çıkan yemek ise karavana olarak adlandırılırdı. Bu çalışmada 14. Alay harp ceridelerinden yararlanarak askerin karavanası için bir liste de oluşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: Çanakkale Savaşı, askerin iâşesi, yemek listesi, cephede yemek, karavana.

Giriş

Çanakkale Savaşı nedenleri, oluşu ve sonuçlarıyla pek çok yönden incelenmesi gereken önemli bir tarihi vakadır. Ancak bugüne kadar Çanakkale hakkında yapılan araştırmaların genelde harp tarihinin belli başlı konularıyla kısıtlı kaldığı, farklı alanlara veya değişik bakış açılarına yönelmediği dikkati çekmektedir. Tekrar tekrar ele alınan konular arasında cephedeki kuvvetlerin konuşları ve taarruzları ilk sırayı aldığı gibi, çeşitli kahramanlık öykülerinin de sıklıkla işlendiği görülmektedir. Ancak bu gibi konular haricinde Çanakkale Savaşı'nın en ilgi çeken taraflarından birinin cephedeki askerin iâşesi, hatta iâşeden de öte, doğrudan doğruya askerin yemeği olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda Çanakkale Zaferi'nin her yıl dönümündeki anma programlarında yer alan "buğday çorbası, üzüm hoşafı, ekmek" menüsünün¹ muharebeler sırasında verildiğini veya verilmediğini iddia etmek ancak belgelere dayanan bir inceleme ile mümkün olabilecektir. Bugüne kadar Çanakkale Savaşı'nda iâşe durumunu inceleyen birkaç çalışma yapılmışsa da cephede askere verilen yemek konusunda belgelere dayalı bir araştırma yapılmadığı dikkati çekmektedir.

* Dr. (mutlu_karakaya@yahoo.com)

¹ Sosyal medyada sıklıkla gündeme gelen bu menünün kaynağı belli olmadığından bilimsel bir araştırmada kullanılması mümkün değildir. Diğer yandan; her ne kadar o günlerin zor koşullarını anmak amacıyla iyi niyetle gündeme getirilmiş olsa da, çok yaygın bir kabul görmesi nedeniyle konu hakkında bir açıklama yapma ihtiyacı duyulmuştur. Bahsi geçen menünün ait olduğu iddia edilen 43. Alay'ın Çanakkale Savaşı'na katıldığı tespit edilemediği gibi, menünün 1917 yılına ait olduğunun belirtilmesi nedeniyle de kesinlikle Çanakkale Savaşı ile ilgisi olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü 1917'de Çanakkale cephesi kapanmış durumdadır. İlgili menüye dair haberler için bkz.: <http://www.hurriyet.com.tr/canakkale-icin-kirik-bugday-corbasi-40398486>. <https://www.haber3.com/guncel/cude-18-mart-menu-su-bugday-corbasi-hosaf-ekmek-ve-su-haberi-2502764>. <http://www.ciftlikdergisi.com.tr/asker-tayini-ve-kirik-bugday-corbasi-dagitildi.html>. <http://www.bolununesi.com/icerik/haber.asp?id=25695>. <http://www.bursadabugun.com/haber/bursa-da-universite-ogrencilerine-canakkale-menu-su-806156.html>. <http://www.istanbul.edu.tr/tr/haber/iu-yemekhanelerinde-18-mart-canakkale-sehitlerini-anma-gunune-ozel-yemek-menu-su>.

Çanakkale Savaşı sürecinde cephedeki askerin beslenmesi hakkında bazı araştırmacılar yiyecek miktarı ve çeşidinin çok kısıtlı olduğunu savunurken, bazı araştırmacılar da aksine çok iyi olduğu görüşünü ileri sürmektedir. Bu çelişkili bilgiler kitaplara da yansımış durumdadır. Örneğin; Çanakkale Savaşı hakkında en detaylı ve belgelere dayalı aktarımı yapan *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* adlı serinin II. Kitabı'nda Çanakkale Savaşı'nın lojistiği incelenirken “*Batı Anadolu'dan bol miktarda yiyecek gelebildiğinden askerin yiyeceği miktar ve çeşit açısından mükemmeldi*” bilgisi verilirken², aynı serinin III. Kitabı'nda “*et, sebze ve meyve hariç sıkıntı yoktu*” ifadesi kullanılmıştır. Bu kaynakta aynı zamanda bakliyatın bol olduğu ancak taze sebzelerin hemen hemen hiç verilmediği de belirtilmiştir³. Neredeyse birbirine tamamen zıt bu iki görüşten birincisi “*Marmara Bölgesi'nin tarım açısından zengin olması nedeniyle cepheye iştah sorunu yaşanmamıştır*”⁴ iddiasıyla uyum sağlıyor olsa da savaş ortamında, üstelik yeterli ulaşım ve uygun depolama olanaklarının bulunmadığı düşünülürse “mükemmel” tanımlamasının gerçekçilikten uzak olduğu sonucuna varılabilecektir. İkinci görüşte ise iştah “et, sebze ve meyve” dışında sadece tahıl ve bakliyata indirgenmiş durumdadır. Bu görüşün de iştahı olduğundan fazla kısıtlamış olduğu, günlükler ve belgeler incelendiğinde anlaşılmaktadır.

Asker yemeği konusunda, doğru bilgiye ulaşmak için ilk önce baş vurulması gereken bizzat savaş alanında bulunmuş kişilerin aktarımları yani günlükler, hatıralar ve mektuplardır. Ancak aşağıda ele alınan örneklerden de görüleceği gibi çeşitli kişilerin farklı yönlerde bilgiler vermiş olması, konunun aslında bölgeye, cepheye ve hatta kişiye göre değiştiğinin, öznel bir değerlendirmeye açık olduğunun en önemli kanıtı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu makalede günlük, hatıra ve mektuplardan yani ana kaynak bilgilerden yapılan aktarımlardan sonra, doğrudan savaş alanında tutulan bir rapor şekli olan harp ceridelerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda Çanakkale Savaşı'nda Arıburnu cephesinde bulunan 14. Alay askerlerine Mayıs-Haziran aylarında verilen yemek, en doğru ve gerçek halî ile ortaya konmaya çalışılacaktır⁵.

1. Günlük, Hatırat ve Mektuplarda Asker Yemeği

47. Alay 7. Bölük Kumandanı Vekili Mehmet Fasih Bey, günlüğünde tuttuğu detaylı notlara hem savaşa hem de savaş alanında yaşanan bazı sosyal olaylara dair bilgiler vermiş, bu sırada yedikleriyle ilgili de notlar almıştır. Mehmet Fasih Bey'in günlüğü 11 Ekim 1915'ten 19 Aralık 1915'e kadar cepheye yaşananları

² Remzi Yiğitgüden, Muhterem Saral, Reşat Hallı, *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915)*, C:V, K:II, Ankara, Genelkurmay Personel Dairesi Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, 2012, s. 273.

³ İrfan Tekşüt, Necati Ökse, *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916)*, C:V, K:III, Ankara, Genelkurmay Personel Dairesi Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, 2012, s. 488-489.

⁴ Özgür Keskin, *Çanakkale Muharebeleri'nde Türk Ordusunun Lojistik Faaliyetleri*, (T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Malzeme Tedarik ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2004), s. 31.

⁵ Mutlu Karakaya, *Çanakkale Savaşı'nda 14. Alay*, (T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2017), s. 273-280.

kapsamaktadır. Arıburnu bölgesinde bulunan Kanlısirt, savaş alanının tam ortasında yer almıştır. Bu nedenle günlüğün tarih aralığı savaşın sonlarına yani çatışmaların hafiflediği bir döneme denk düşse de, iâşe şartlarının savaşın daha yoğun olduğu dönemlere göre çok fazla değişmediği tahmin edilmektedir. Mehmet Fasih Bey günlüğüne aldığı notlar arasında askere verilen yemek konusunda çok açık, net bilgiler vermiştir. Yazılanların içinde öncelikle her gün ve her öğün düzenli olarak yemek dağıtılmış olduğu dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra Mehmet Fasih Bey defterine yemek yediği notunu düştükten sonra pek çok defa, “*kemal-i iştahla yedik*”, “*güzel bir imam bayıldı*”, “*güzel bir çorba*” ifadelerini kullanarak yemekten gayet memnun olduğunu belirtmiştir. Hatta bir defasında beş çeşit yemek yediğini vurgulamıştır. Genelde yemek üstüne kahve ve nargile keyfi yapmayı da ihmal etmemiştir. Yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla sabah 06.00’da yaptığı kahvaltısını çoğunlukla çay veya kahve ile nargile içerek geçirmiştir. Yazılanların genel yaklaşımından bunun şahsi bir tercih olduğu anlaşılmaktadır. Ancak öğle (saat 11.00-12.00 civarı) ve akşam yemeklerini (saat 17.00-18.00 civarı) hemen hemen hiç aksatmadan almıştır. Mehmet Fasih Bey’in tuttuğu notlar arasında yer alan “*nefer yemek yedi*” ifadesi, subayların ve erlerin ayrı zamanlarda yemek yediğini göstermekte ancak farklı bir yemek yediği konusunda ip ucu vermemektedir. Mehmet Fasih Bey günlüğünü yazdığı süre zarfında genelde “*yemek yedim*” notunu düşmüş, bunların bazılarının yanında yediği yemeği de belirtmiştir. Özellikle not ettiği bu yemekler; konserve çorbası⁶, imam bayıldı, ekmek, hurma, peynir, üzüm, sucuk, bulgur pilavı, pırasa, pilav, mantı, lapa, ızgara köfte, çorba olarak listelenebilir. Bu arada gerçekleşen ziyaretlerde de şam baklavası, şeker, tahin helvası gibi tatlı ağırlıklı ikramlar yapıldığı dikkati çekmektedir⁷.

Yazdıklarıyla bize yemek konusunda bilgi veren bir başka asker Sivaslı Sami Efendi’dir. Savaş sırasında ileri hatlarda bulunduğunu belirten Sami Efendi’nin kardeşine yazdığı mektup İkdam gazetesinde yayınlanmıştır. Bu mektubunda Sami Efendi bütün askere mükemmel tayin ve günlük sıcak karavana geldiğini, bundan başka hemen hemen her gün parmak üzümü, fındık, sigara, şekerlemenin de bol miktarda dağıtıldığını anlatmıştır. Bu mektubun yayın tarihi 23 Haziran 1915 olduğundan savaşın çok yoğun geçtiği zamanlarda yazıldığı anlaşılmaktadır. Sami Efendi mektubunda hastanelerdeki durumu da aktarmıştır. Her ne kadar hastaneler savaş alanı dışında kalsa da iâşenin sağlanması açısından cephe ile arasında büyük fark olmayacağı, sadece hastaya uygun sıcak yemeğin sağlanmasında bir fark oluşabileceği düşünülmektedir. Sami Efendi’nin belirttiğine göre hastaneye ulaşan hastalara hemen ekmek, çay, et suyu ile pişmiş çorba verilmekte, sonrasında sigara, koyun yoğurdu, ayran, çay, süt dağıtılmaktaydı⁸.

⁶ Makalede daha sonra belgelere dayalı olarak verilen listelerde de yer alan konserve çorbasının içeriği bilinmemektedir. Ancak yine daha sonra başka bir günlükten aktarılabilecek bilgiler arasında yer alan “Alman çorbası” ile aynı olabileceği düşünülmektedir.

⁷ Mehmet Fasih, *Kanlısirt Günlüğü: Mehmet Fasih Bey’in Çanakkale Anıları*, Yay. Haz.: Murat Çulcu, İstanbul, Denizler Kitabevi, 2006, s. 55-201.

⁸ Ömer Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2009, s. 105-106.

Benzer şekilde savaş alanından yazan bir muhabir olan Burhanettin Bey de avcı siperlerine kadar sıcak yemek ulaştırıldığını sıcak çorba, etli sebze ve soğuk hoşafını içen askerin, cebinde üzüm-fındığı elinde sigarası ile durumunun çok iyi olduğunu aktarmaktadır⁹. Bu yazının yer aldığı gazetenin tarihi 16 Temmuz 1915 olduğuna göre yine savaşın tam ortasında bulunulduğu belirtilmelidir. Başka bir muhabir Ali Ekrem Bey, gazeteye gönderdiği yazısında limanda gezerken rastladığı çuvalarda fındık, ceviz, çekirdeksiz üzüm, kahve, çay, şeker, çiroz, konserve, kuru kayısı olduğunu anlayınca çok şaşırıldığını aktarmıştır. Bunun üzerine bu erzakları getiren geminin kaptanı, herhangi bir askere sorsalar ateş hattında bile sıcak çorba içildiğini, çaysız, kahvesiz, sigarasız kalınmadığını anlatacağından bahsetmiştir. Kendisinin ilk geldiği zamanlarda cephede düzenli olarak çay ve kahvaltı dağıtıldığını görünce şaşırıldığını da eklemiştir¹⁰. Bu aktarılanlardan o dönemde orada bulunan kişilerin bile askere uygun şartlarda yemek çıkarılmadığını düşündükleri, ancak kendi gözleriyle gördükten sonra ikna oldukları anlaşılmaktadır.

Sami Efendi'nin, muhabir Burhanettin ve Ali Ekrem Beyler'in bu aktarımlarına karşılık Liman von Sanders'in emir subayı olan Mühlman, dumanın düşman tarafından görülmesi tehlikesine karşılık askere sıcak yemek çıkarılmadığını anlatmıştır. Mühlman'a göre Türk askeri açtı, zayıflamıştı, yanakları çökmüştü. Savaş sırasında azaltılan porsiyonlarda çoğunlukla lapa, koyun etiyle pişirilmiş pirinç, sebze ve birkaç parça et verilebilmekteydi¹¹. Aslında Mühlman'ın Alman askerine dağıtılan bol iye nedeniyle, bu saydığı küçük listenin ne kadar besleyici olduğunu gözden kaçırdığı anlaşılmaktadır. Çünkü haftada iki kere Çanakkale'ye gelen bir gemi sayesinde Alman askerlerinin her türlü ihtiyacı "*sebze ve tatlı konservelerine, jambonlarına varıncaya kadar*" olarak ifade edilen bir şekilde çok ve çeşitli miktarda karşılanmaktaydı¹². Ancak Alman askeri böyle beslense bile, Türk askerinin durumundan memnun olduğu ya da en azından düşmana bu konuda açık vermediği Burhanettin Bey tarafından İkdam gazetesine geçilen bir anekdottan anlaşılmaktadır. Bir ihmâl neticesinde düşman siperlerine giren Türk sıhhiye askeri, İngiliz komutanı tarafından sorgulanırken kendisine ekmek verilmek istendiğinde "*Sizinki çok siyah, bizimki has ve tazedir*" diyerek almak istememiş, İngiliz komutan "*Yalan söylüyorsun, sizde has ekmek yoktur, hepimiz açsınız*" deyince de bu defa "*Siperlerimize kadar sıcak yemek geliyor, ekmeğimiz en has undan yapılıyor, ceplerimiz fındık-üzümle dolu*" şeklinde cevap vermiştir. Asker sonradan salıverildiği için bu olayı arkadaşlarına anlatmış ve böylece duyulmuştur¹³.

Bu anekdotta yer alan sıhhiye eri her ne kadar has undan ekmek yapıldığını İngiliz komutana anlatmışsa da, günlüklerde "*ekmek diye verilen şey o kadar*

⁹ Ömer Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, s. 158.

¹⁰ Ömer Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, s. 227-228.

¹¹ Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı: Bir Alman Subayın Anıları*, bs.9, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 118-119.

¹² Ömer Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, s. 39.

¹³ Ömer Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, s. 157.

siyah ki yenilecek gibi değil" şeklinde ifadeler yer aldığı belirtilmelidir¹⁴. Tevfik Rıza Bey'in bu ifadesine benzer şekilde Kâzım Şakir de günlüğünde, verilen ekmekten siyah ve yanık olarak bahsetmektedir. Ancak daha sonra ekmeklerin Gelibolu'daki fırınlarda pişirilmeye başlanarak düzeldiğini de eklemiştir. 3 Ekim'de günlüğüne bunları not alan Kâzım Şakir 6 Aralık'ta yine "*arpa, saman, kepek, bakla, buğday*" karışımı olan siyah ekmeğin biraz daha düzgün olmasının kendisini ne kadar mutlu edeceğinden bahsetmiştir¹⁵.

Kâzım Şakir ekmeğin yanısıra yemekten de çok şikayet etmektedir. Zeytin-yağlı fasulye, kara bakla, bulgur çorbasının taburunun değişmeyen yemek listesi olduğunu yazmıştır. Ayrıca bu yemeğin bile çok geç çıktığını, gündüz karavanası olarak belirttiği öğle yemeğinin iki buçukta, gece karavanası olan akşam yemeğinin ise sekiz buçuk- dokuzda verildiğini aktarmıştır. Kâzım Şakir, 18 Ağustos 1915'te 24. Tümen'de görev yapan bir zabıt namzedi olarak Gelibolu'ya geldikten sonra, yeni talimatnamede yayınlanan vaatlerin gerçekleşmemesi üzerine, zabitan lokantasından yararlanamamış, zabitan çadırında yatamamıştır. Bu nedenle büyük hayal kırıklığına uğradığı yazdığı satırlardan anlaşılmaktadır. Bu noktada belirttiği "*Bolulu aşçının pişirdiği tatlı, pilavlı birkaç türlü nefis yemeği yuvarlayan zabitan*" ifadesi bir yandan kızgınlığının dışa vurumu olurken bir yandan da subayların yediği yemeklere açlık getirmektedir. Kâzım Şakir günlüğünde yemeklerin yanı sıra suların da pis olması nedeniyle askerin dizanteri olduğunu aktarmıştır¹⁶. Oysa çeşmelerin, kuyuların kontrol edildiği üzerine içilebilir veya içilemez yazıldığı savaş alanından aktarılan bilgiler arasındadır¹⁷. Benzer şekilde Kâzım Şakir'in hastane yemeğine dair aktardıkları da yukarıda Sami Efendi'nin anlattıklarıyla çelişmektedir. Kâzım Şakir hastanede öküz yağıyla pişirilmiş bulgur veya un çorbası, öküz söğüşü, yine aynı yağ ile pişirilmiş pirinç lapası ve bulgur pilavı verildiğini anlatmakta, bu yemeklerin değil hastaya verilmesi, sağlam insanı bile hasta edeceğini savunmaktadır¹⁸. Daha sonra hastaneden çıkan Kâzım Şakir, 6 Aralık 1915'te Yeniköy'de iken yazdıklarında sabah "*nefis bir Alman çorbası*" içtiğinden, öğlede sardalya verildiğinden bahsetmiştir. Bunu bir sos ve soğanla salata olarak tükettiklerini, akşam fasulyesini zevkle yediğini belirtmiştir. Daha sonra iaşe memurunun ikişer kilo şeker dağıttığını da eklemiştir. Sabah verilen üzüm hoşafından da yine memnuniyetle bahsetmiştir¹⁹. Kâzım Şakir'in şikayet ettiği yemeği bir başka asker "*temiz yağla pişirilmiş içinde lop lop etler bulunan nefis fasulye ve yanında bol şekerli irmik helvası*" olarak tarif edebilmekte, bu da yemek konusundaki yorumların kişiye ve duruma göre değişebileceğini göstermektedir²⁰.

¹⁴ Tevfik Rıza Bey, *Çanakkale Günlükleri (15 Kasım 1914- 18 Şubat 1916): Bir Sivil Gözüyle Çanakkale*, Yay. Haz.: V. Türkân Doğruöz, Yasemin Yüceltürk, Raşit Gündoğdu, Kırklareli, Kırklareli Üniversitesi, 2012, s. 45.

¹⁵ Kâzım Şakir, *1915 Gelibolu Harbi Günlüğü*, Haz.: İ. Bahtiyar İstekli, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2015, s. 50, 102.

¹⁶ Kâzım Şakir, *1915 Gelibolu Harbi Günlüğü*, s. 50-51.

¹⁷ Ömer Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, s. 321-322.

¹⁸ Kâzım Şakir, *1915 Gelibolu Harbi Günlüğü*, s. 58.

¹⁹ Kâzım Şakir, *1915 Gelibolu Harbi Günlüğü*, s. 100-102.

²⁰ Şükrü Fuad Gücüyener, "Birinci Dünya Savaşında Tanıdığım Kahramanlar", *Çanakkale Hatıraları*, C:3, Yay. Haz.: Metin Martı, İstanbul, Arma Yayınları, 2003, s. 189. Bu yemeğin çıktığı gün 21 Mart olarak not edilmiştir.

Yukarıda gerek Kâzım Şakir'in ve gerekse Mehmet Fasih'in yazdıklarında önemli bir detaya dikkat çekilmişti. Buna göre subay ve erler farklı zamanlarda yemek yemektedir. Fakat Kâzım Şakir'e göre subay yemeği çok çeşitli ve lezzetli iken, Mehmet Fasih'in günlüğünde bu yönde net bir açıklamaya rastlanılamamıştır. Bu konuda açıklayıcı başka bir bilgiye bir başka günlük aracılığıyla ulaşılmıştır. Girdiği ilk çatışmada şehit olan İbrahim Naci, teğmen olarak Çanakkale Savaşı'na katılmıştır. İbrahim Naci, Gelibolu yarımadasına girdikten sonra bazı günlerde sadece "yemek yedim" ifadesini kullanırken, bazen de yediği yemekleri not almıştır. Bu notları arasında ise bir kaç defa asker ve subayların aynı yemeği yediğinden ve bunun da fasulye olduğundan bahsetmiştir²¹. Bir defasında da, kurmay başkanı olarak belirttiği üst düzey bir subayın ekmeği olmadığını kendi ekmeğinden ikram ettiğini aktarmıştır²². Bu bilgiler haricinde İbrahim Naci'nin bahsettiği yemekler; konserve çorbası, çay, ayran, yumurta, süt, yoğurt, peksimet, bakla, pilav, iri üzüm hoşafı, pestil hoşafı, kiraz, çorba, et, peynir, papara, kuzu, yoğurtlu kabak kızartması, semizotu, ciğer yahnisi, kabak, nohut, işkembe çorbası olarak tespit edilmiştir. Bu yemekler 30 Mayıs'tan 19 Haziran 1915'e uzanan yani savaşın yoğun bir döneminde not edilmiştir²³.

Bir başka Çanakkale gazisi Abidin Bey'in çeşitli cepheleeri kapsayan günlükleri de kitap olarak yayınlanmıştır. Abidin Bey'in birliği Ekim 1915'te Çanakkale savaş alanından ayrılırken Gelibolu'da mola vermiş ve kendisi bir lokantada yemek yemek istemiştir. Ancak gelen yemeğin içinde sinekler yüzdüğü için yiyemediğini belirtmiştir²⁴. Çanakkale cephesinin koşullarını zorlaştıran en önemli sebeplerden biri de sineklerdir. Yerli ve yabancı kaynaklarda, askerlerin her hangi bir yiyeceği tamamen sinekle kaplanmadan yemelerinin mümkün olmadığı çok anlatılan bir konu olmuştur. Abidin Bey'in anlattığı bu anekdot ise Türk askerinin bu şartlara rağmen sineğe pek alışmadığının göstergesi olarak karşımıza çıkmıştır.

Savaşın en zorlu dönemlerinde Arıburnu mevzilerinde 14. Alay 1. Tabur 4. Bölük Komutanı olarak bulunan Hasan Cevdet Efendi'nin günlüğünde ise hiç bir zaman yediği yemekten bahsetmediği görülmektedir²⁵. Aynı şekilde ismi belli olmayan bir topçu subayı da günlüğünde, şahit olduğu savaşı anlatırken yemek konusuna hiç değinmemiştir²⁶. 14 Mayıs 1915'ten 30 Ekim 1915'e kadar neredeyse bütün savaş boyunca cephede kalan Hasan Cevdet Efendi'nin ve isimsiz kahramanlardan olan bu topçu subayının tutumu, askerın vatan kurtarmak söz konusu iken yemeğin ne veya nasıl olduğunu aklına getirmedini

²¹ İbrahim Naci, *Allahaismarladık: Çanakkale Savaşı'nda Bir Şehidin Günlüğü*, Yay. Haz.: Lokman Erdemir, Seyit Ahmet Silay, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2013, s. 63, 73.

²² İbrahim Naci, *Allahaismarladık: Çanakkale Savaşı'nda Bir Şehidin Günlüğü*, s. 123.

²³ İbrahim Naci, *Allahaismarladık: Çanakkale Savaşı'nda Bir Şehidin Günlüğü*, s. 59-285.

²⁴ Abidin Ege, *Çanakkale, Irak, İran Cephelelerinden Harp Günlükleri*, Yay. Haz.: Celali Yılmaz, İst., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 165.

²⁵ Hasan Cevdet Temizkanlı, *Kıyamet Koptuğunda: Hasan Cevdet Bey'in Çanakkale ve Doğu Cephesi Günlüğü*, Haz.: Mutlu Karakaya, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2015, s. 21-76.

²⁶ *Çanakkale Cephesi'nde Bir Topçu Subayının Günlüğü*, Yay. Haz.: Dr. Lokman Erdemir, İsmail Güneş, Çanakkale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 21-113.

göstermesi açısından önemli örnekler olarak tespit edilmiştir. Bu konuda bir örnek de üst düzey subaylardan olan İzzettin Çalışlar'dan verilebilir. İzzettin Çalışlar seferberlikten başlayıp Çanakkale cephesinin kapanışına kadar tuttuğu günlüğünde birkaç kez yazdığı “*yemek yedik*” veya “*kahve içtik*” notları haricinde yemek konusunda hiçbir detaya girmemiştir²⁷.

Müderris olduğu için askerlikten muaf olduğu halde askere giden Abdullah Fevzi Efendi de hatıraları içinde yemekten hiç bahsetmeyenler arasında yer almaktadır. Ancak Abdullah Fevzi Efendi'nin uzmanlık alanı doğrultusunda askerlerin daha çok dini eğilimlerini incelediği, ibadetle olan bağlantılarını sorguladığı dikkati çekmektedir²⁸. Yukarıda verilen örnekte iki askerin savaşı anlatmaları gibi, Abdullah Fevzi Efendi'nin durumu mesleğe göre bir bakış açısı gelişmesinin ve yaşananların buna göre değerlendirilmesinin bir örneği olarak karşımıza çıkmıştır.

Buraya kadar verilen örneklerden biraz daha farklı bir duruma Yusuf Kenan Bey'in mektuplarında rastlanmaktadır. Her ne kadar Yusuf Kenan Bey kara savaşlarının ilk günü 25 Nisan 1915'te şehit olmuşsa da, şehit olduğu güne kadar güney cephesinde 26. Alay'ın 2. Taburu'nda bölük komutanı olarak görev yapmış ve savaşın getirdiği yoksunlukları yaşamıştır. Fakat Yusuf Kenan Bey'in eşine yazdığı mektuplarda, savaşla ilgili bilgi vermekten kaçınmasının yanı sıra, kendi iâşesinden çok ailesinin yiyecek ihtiyacıyla uğraştığı dikkati çekmektedir. Yusuf Kenan Bey gerek kendi istihkakından gerekse satın alma yoluyla şeker, peynir, yağ, kahve, fasulye, pirinç, patates, çocuğu için çikolata gibi maddeleri Bayramiç'te oturan karısına ulaştırmaya çalışmakta, kendisi sadece “*eğer yollayabilirlerse biraz tarhana*” istemektedir²⁹. Buna karşılık karısının yolladığı tarhanayı, yine yanında yolladıkları peynirle beraber yaptırttığını ve arkadaşlarıyla paylaştığını, bir sonraki mektubunda karısına anlatmıştır³⁰. Mektuplarında yazdıkları takip edildiğinde Yusuf Kenan Bey'in ailesinin savaş alanına yakın bir bölge olan Bayramiç'te oturmasının iletişim açısından büyük bir avantaj sağladığı anlaşılmaktadır. Bayramiç'ten cepheye gelip gidenler sayesinde gerek mektup ve para gerekse bahsi geçen erzaklar kolayca aileye ulaştırılabilmektedir. Fakat Çanakkale Boğazi'nde gerçekleşecek olan 18 Mart deniz muharebesinin başlamasına yakın bir tarih olan 16 Mart'ta yazdığı mektubunda Yusuf Kenan Bey'in istihkakın kısıtlandığı, kontrollerin arttığı bu nedenle eşinin istediği şekeri yollayamadığı haberini vermesi dikkati çekmektedir³¹.

Cephede asker yemeği konusunda daha farklı bir örnek ise Güney Cephesi Komutanı Vehip Paşa'dan verilebilir. Güney Grubu Komutanlığı'na atandıktan sonra Vehip Paşa, 5. Ordu'nun bütün ihtiyacını karşılayacak yeterli miktarda

²⁷ İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, 3.bs., Yay. Haz.: İzzettin Çalışlar, İsmet Görgülü, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2007, s.109-179.

²⁸ *Çanakkale Cephesinde Bir Müderris: Abdullah Fevzi Efendi*, Yay. Haz.: Ali Osman Koçkuzu, İstanbul, İz Yayıncılık, 2010, s. 263-306.

²⁹ *Gelibolu Mektupları, 1912-1915: Ruhum, Sevgili Beyim*, Yay. Haz.: Fikret Yılmaz, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 127, 291, 297, 325.

³⁰ *Gelibolu Mektupları, 1912-1915: Ruhum, Sevgili Beyim*, s. 309.

³¹ *Gelibolu Mektupları, 1912-1915: Ruhum, Sevgili Beyim*, s. 343.

et ve diğer yiyecek maddeleri bulunduğu halde Güney Grubu'nun bu işeden faydalanmadığını, büyük yiyecek kıtlığı çekildiğini görmüştür. Bunun üzerine Levazım Dairesi Başkanlığı'na yazdığı şikayet mektuplarında “*Askerin istihkakı olan 240 gr et yerine haftada 60 gr verilebildiğini bunun da günde ancak 16 grama denk düştüğünü, ekme olarak yarısı un yarısı toz olan peksimet kırıntıları verilebildiğini, yemek olarak bayatlamış ve kurtlanmış bakla çıkarılabildiğini*” belirtmiştir³². Bu noktada Vehip Paşa'nın sorumluluğu altındaki askerlerin sağlığını ve gücünü düşünerek konunun üzerine gittiği açıktır. Bu durumunu da “*Erlerimizin güç ve cesareti midesindedir. Mideye hizmet etmek gerektir.*” diyerek açıkça vurgulamıştır. Vehip Paşa, 8 Temmuz 1915'ten itibaren Güney Grubu Komutanlığı'nı yürütmeye başladığı için bundan önceki tarihlerde de benzeri zorluklar yaşanıp yaşanmadığına dair bir bulgu bulunmamaktadır. Ancak Vehip Paşa'nın şikayetlerinin ciddi boyutta olduğu anlaşılmaktadır.

Birliklerin bağlı bulunduğu birimlerde zaman zaman lojistik zincirin karıştığı başka örneklerle de tespit edilmiş bir durumdur. Her ne kadar Vehip Paşa'nın bütün güney cephesini kapsayan şikayeti kadar büyük olmasa da benzeri bir durum Anafartalar Muharebeleri sırasında 14. Alay komutanı Yarbay Ali Rifat Bey tarafından çözülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde pek çok tabur kendi alayından ayrılarak başka alaylar kumandasında, ihtiyaç olan mevzilerde görevlendirilmekteydi. 33. Alay'ın 1. Taburu da 14. Alay altında faaliyet göstermişti. Hatta cepheye 5. Tümen birliği olarak gelen 14. Alay da bu sıralarda 4. Tümen birliği olarak savaşa devam etmekteydi. Durum bu haldeyken Ali Rifat Bey, 18 Ağustos 1915'te 4. Tümen komutanlığına yazarak “*Mevzilerinde bulunan 33. Alay 1. Taburu'nun asker ve hayvanlarının işesi için 4. Tümen idaresine başvurulduğu ancak buradan olumsuz yanıt alındığı dolayısıyla bu birliğin işesinin nasıl sağlanacağı*” sorduğu görülmüştür³³. Bu süreçte, ilgili birliğin yemek konusunda zorluk çektiği açıktır. Büyük ihtimalle bu başvuru neticesinde aynı gün yayınlanan bir tümen emrinde “*4. Tümen mıntikasında bulunan bütün kıtaların işesinin 4. Tümen tarafından karşılanacağı*” açıklanmıştır³⁴. Görüldüğü gibi belki de burada bir tümenin sorumluluğu söz konusu olduğu için, bir taburun ihtiyacı kolaylıkla karşılanabilmiştir. Ancak yukarıda aktarılan Vehip Paşa'nın bütün güney cephesi için karşılaştığı zorluğu, nasıl aştığına dair bir açıklamaya ulaşılamamıştır.

Yine üst düzey komutanlardan olan Mustafa Kemal [Atatürk] Paşa ve Selahattin Adil Paşa savaş alanından çok sayıda mektup yazan askerlerden olarak kabul edilmektedir. Mustafa Kemal Paşa pek çok konuda yazmasına rağmen, yazdıkları içinde yemeğe dair bir bilgi bulunamamıştır. Deniz çıkarması sırasında Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa'nın kurmayı olan ve savaşın ilerleyen safhalarında 12. Tümen komutanı olarak görev yapan Selahattin Adil Paşa ise eşine yazdığı mektuplarda zaman zaman bu konulara değinmiştir. 28 Ağustos 1914'te cepheye yeni geldiği zaman ilk dört-beş günü peynir-ekmekle

³² İrfan Tekşüt, Necati Ökse, *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916)*, s. 267-269.

³³ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), Kol:BDH, Kls:4796, D:3, F:6-1.

³⁴ ATASE, Kol:BDH, Kls:5315, D:4, F:008-001a.

geçirdiklerini ancak sonrasında hemen yemek düzeninin kurulduğunu eşine yazan Selahattin Adil Paşa ayrıca bölgede kavun, karpuzun da çok bulunduğundan bahsetmiştir³⁵. Bir başka mektubunda ise yediklerinden şikayetçi olmadıklarını, aşçının böreğe tatlıya kadar herşeyi yaptığını anlatmıştır. Ancak buna rağmen yoksun bir ortamda buldukları için devamlı yemek düşünülüğünü, bunu bastırmak için kendisine çerez yollamalarını istemiştir³⁶.

Buraya kadar çeşitli rütbelerde ve Çanakkale'nin çeşitli cephelerinde yer almış olan askerlerin yazdıkları incelenmiştir. Bunlarla beraber, aşağıda yer alan harp ceridelerinden edinilen bilgiler birleştirilerek askerin cephedeki yemeği konusunda daha somut bir karar verileceği düşünülmektedir.

2. Harp Cerideleri ve Raporlarında Asker Yemeği

Harp ceridelerinde, günlük olarak gerçekleşen olaylar aktarılırken bazı günlerde askere dağıtılan yemek de not edilmiştir. Aşağıda harp ceridelerinden alınmak suretiyle aktarılan 25 günlük yemek listesi, askerin cephede ne yediğine dair en doğruyu bilgi verecektir. Bu listelerin ilki 14. Alay, 19. Tümen, ikincisi 14. Alay 3. Tabur 12. Bölük harp ceridelerinden derlenmiştir. Yemek listesinin neden hergün yazılmadığı konusunda resmi bir açıklamaya ulaşılamamışsa da, çatışmaların yoğunluğunun bu derecede detay bilgi verilememesine sebep olduğu düşünülmektedir. Aşağıdaki liste 9 Mayıs 1915'ten 10 Haziran 1915'e kadar olan devreyi kapsamaktadır. Bu dönem içinde özellikle Mayıs ayı, 14. Alay için çok zorlu günlerin yaşandığı bir süreci içermektedir. 14. Alay bu süre zarfında Arıburnu'nda Bombasırtı'ndaydı. 1 Mayıs'ta büyük kayıp vermiş olan 14. Alay, 9-14 Mayıs arasındaki çatışmaları atlattı, 19 Mayıs taarruzunda yine büyük kayıp vermiş ancak hemen akabinde 29 Mayıs lağım taarruzunu gerçekleştirmiş durumdaydı³⁷. Bu süre zarfında 19 Mayıs sürecinde yemek kaydı olmayışı ve daha sonraki tarihler için sadece ihtiyat birliği olan 12. Bölük'e ait olan harp ceridesinin bulunması, savaşın yoğunluğuyla harp ceridelerinde verilen bilgilerin niteliğinin değişmesi konusundaki tahminleri doğrular niteliktedir.

Aşağıda tablo halinde aktarılan bilgiler, ceridelerde günlük olayların raporlanması sırasında düz yazı biçimde yer almıştır. Bazı öğünlerde hiç bir gıda maddesinin adının yazmadığı görülecektir. Bu öğünler için harp ceridelerinde bir kayıt yer almadığından tablolara yansıtılamamıştır. Bunun nedeninin yemek çıkmamasından mı veya sadece kayıt edilmesinin unutulmasından mı kaynaklandığı belirlenememiştir.

³⁵ Ömer Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, 2009, s. 70-71.

³⁶ Ömer Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, s. 77.

³⁷ Mutlu Karakaya, *Çanakkale Savaşı'nda 14. Alay*, s. 114-237.

9-15 Mayıs 1915 Arasında 14. Piyade Alayı Yemek Listesi³⁸

Tarih	Sabah	Öğle	Akşam
9 Mayıs 1915	Çay, ekmek, konserveli pirinç lapası	Zeytin tanesi, üzüm, fındık, hurma	Etlı pirinç lapası, etli kuru fasulye
11 Mayıs 1915	Çay, konserveli pirinç çorbası	Ekmek, zeytin tanesi, üzüm, fındık	Etlı kuru fasulye
12 Mayıs 1915	Çay, ekmek, konserveli pirinç çorbası	Zeytin tanesi, üzüm, fındık	Etlı kuru fasulye
13 Mayıs 1915	Çay, ekmek, konserve çorbası	Üzüm, fındık	Etlı kuru fasulye
14 Mayıs 1915	Çay, ekmek, konserve çorbası	Zeytin tanesi, üzüm, fındık	Etlı kuru fasulye
15 Mayıs 1915	Çay, ekmek, konserve çorbası	Zeytin tanesi, üzüm	Etlı kuru fasulye

23 Mayıs- 10 Haziran 1915 Arasında 14. Alay 3. Tabur 12. Bölük Yemek Listesi³⁹

Tarih	Sabah	Öğle	Akşam
23 Mayıs 1915	-	-	Taze bakla
24 Mayıs 1915	Çay, konserve çorbası	Üzüm	Etlı nohut
25 Mayıs 1915	Çay, konserve çorbası	Fasulye piyazı, üzüm	Etlı fasulye
26 Mayıs 1915	Çay, konserve çorbası	Üzüm, fındık	Etlı nohut
27 Mayıs 1915	Çay, konserve çorbası	Peynir(?), badem	Zeytinyağlı taze bakla
28 Mayıs 1915	Konserve çorbası	Zeytin, üzüm, çiroz balığı, zeytinyağı, sirke	Etlı fasulye

³⁸ ATASE, Kol:ATA-ZB, Kutu:41, G:9, BN:9-4a; ATASE, Kol:ATA-ZB, Kutu:41, G:9, BN:9-14a; ATASE, Kol:ATA-ZB, Kutu:41, G:10, BN:10-6; ATASE, Kol:ATA-ZB, Kutu:41, G:10, BN:10-17; ATASE, Kol:ATA-ZB, Kutu:41, G:10, BN:10-22; ATASE, Kol:ATA-ZB, Kutu:41, G:10, BN:10-29.

³⁹ ATASE, Kol:BDH, Kls:5316, D: H1, F:001-002a; ATASE, Kol:BDH, Kls:5316, D: H1, F:001-003; ATASE, Kol:BDH, Kls:5316, D: H1, F:001-003a; ATASE, Kol:BDH, Kls:5316, D: H1, F:001-004; ATASE, Kol:BDH, Kls:5316, D: H1, F:001-004a.

29 Mayıs 1915	Konserve çorbası	Üzüm, zeytin	Etli fasulye
30 Mayıs 1915	Konserve çorbası	Sardalye balığı, zeytinyağı, sirke, zeytin tanesi, üzüm	-
31 Mayıs 1915	Bulgur çorbası	Üzüm	Bulgur, pirinç, etli lapa
1 Haziran 1915	Konserve çorbası	Ekmek	Bulgur lapası
2 Haziran 1915	Bulgur çorbası	Üzüm	Zeytinyağlı bakla
3 Haziran 1915	Konserve çorbası	Zeytin, üzüm	-
4 Haziran 1915	Konserve çorbası	Üzüm	Zeytinyağlı bakla
5 Haziran 1915	Konserve çorbası	Üzüm	Etli fasulye,ekmek
6 Haziran 1915	Konserve çorbası	Üzüm, ekmek	Zeytinyağlı bakla
7 Haziran 1915	Bulgur çorbası	Üzüm	Kuru bakla
8 Haziran 1915	Konserve çorbası	Ekmek	Kuru bakla
9 Haziran 1915	Zeytinyağlı bulgur çorbası	Üzüm, ekmek	Kuru bakla
10 Haziran 1915	Konserve çorbası	Ekmek	Zeytinyağlı fasulye

Bu listeyi doğrulayan bir bilgiye, 14. Alay Komutanı Ali Rifat Bey'in 24 Mayıs ateşkes günü için 5. Tümen Komutanlığı'na yazdığı rapor aracılığıyla ulaşılmıştır. Bu raporda Ali Rifat Bey aynen yukarıdaki listenin 24 Mayıs'ında yer aldığı gibi askere "sabahleyin çay, konserve çorbası; öğlen fındık, üzüm; akşam etli fasulye, etli nohut" verildiğini bildirmiştir⁴⁰.

Yukarıda aktarılan Vehip Paşa'nın ekmekle ilgili şikayetlerine benzer bir örneğe yine 14. Alay karavanasında rastlanmıştır. 31 Mayıs 1915 günü 12. Bölük'e dağıtılan ekmeğin küflü olduğu görülünce hemen doktora başvurulmuştur. Doktor da bir raporla durumu alaya bildirmiştir⁴¹. Bu durum askerin yemeğinin önemsendiğini, küflü, yenemeyecek durumda olan erzak maddelerinin üst kademelere bildirildiğini göstermesi açısından önemli bulunmuştur. Ayrıca daha önce bahsi geçen ekmeğin yenemeyecek kadar kötü olduğunu aktaran örnekler zıt bir bilgi olarak görülmüştür.

⁴⁰ ATASE, Kol:BDH, Kls:5315, D:5, F:009.

⁴¹ ATASE, Kol:BDH, Kls:5316, D:H1, F:001-003a.

Yemek konusunda özellikle belirtilmesi gereken bir başka konu da taarruzlar öncesinde komutanların askere mutlaka sıcak yemek çıkarılmasını sağlamalarıdır. Örneğin 5. Tümen Komutanı Hasan Basri Bey büyük taarruzlardan biri olan 19 Mayıs taarruzu öncesinde yayınladığı tümen emrinde “*askerin gece sıcak yemekle karnı doyurulmalı torbalarına ekmek ve katık, mataralarına su koyulmalıdır*” talimatını vermiştir⁴². Aynı şekilde Cemil (Conk) Bey de 8 Ağustos'ta Conkbayırı'nda taarruz emri verirken “*mümkünse efrada hemen sıcak yemek yedirilmelidir*” maddesini eklemiştir⁴³.

Sonuç

Çanakkale'de savaşın başında askerin besini günde 3.000 kalori olarak belirlenmiştir⁴⁴. Ancak incelenen örnekler aracılığıyla zamanla savaş koşullarının zorlaşması nedeniyle bunun tam olarak uygulanamadığı anlaşılmaktadır. Gerek miktar gerekse çeşit olarak gıda maddelerinin kısıtlanması başlangıçtaki hedeflerden uzaklaşılmasına yol açmıştır. Ancak diğer yandan savaşın en zorlu zamanlarında askere çıkarılmış olan yemek listesi yukarıda gözler önüne serilmiş durumdadır. Bu listede protein, karbohidrat, yağ, şeker olarak bütün besin türlerinin sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu durumda, zaman zaman veya cepheden cepheye değişen uygulamalar olduğu dikkate alınsa bile, listenin “buğday çorbası, ekmek, üzüm hoşafı” üçlüsünden daha iyi ve çeşitli olduğu açıktır. Yukarıda verilen yemek listesindeki tarihlere dikkat edildiğinde savaşın en zorlu günleri olduğu, buna rağmen belli bir standartta, kalori ve besin dengesine dikkat edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca subaylara ve erlere farklı yemek verilmesi, bu iki grup arasındaki sayı farkı nedeniyle doğal görülmelidir. Buna rağmen zaman zaman aynı yemeği yedikleri de tespit edilmiştir. Dolayısıyla bugüne kadar ulaşılabilen belgeler sayesinde Çanakkale Savaşı sırasında askere verilen yemek konusunda olumlu veya olumsuz yönde abartılı yorumlara kaçılmaması gerektiği, savaş ortamında ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kısıtlı imkanlarıyla yapılabilecek olanın en iyisinin yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

⁴² ATASE, Kol:BDH, Kls:4805, D:H5, F:001-028a.

⁴³ ATASE, Kol:BDH, Kls:4568, D:54, F:001-049.

⁴⁴ Yavuz Selim Çeloğlu, “Çanakkale Cephesinde 5. Ordunun İfaresi”, (T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013), s. 85-86, 100-101.

Some Evaluations And New Documents About The Ration In The Battle of Gallipoli

Abstract

In this article, one of the most interesting topics of the Gallipoli War, that is the troops meals in the trench, is discussed. A compilation is made on this subject in the direction of the information gathered from memories, diaries, letters and war reports. According to these documents separate meal was served to the soldiers and officers. Officers' meal were cooked by a private cook. The meal was served to soldiers called "karavana". In this study, a list is comprised for karavana by the aid of 14th Regiment's war reports.

Keywords: Gallipoli War, supply, meal, menu, mess.

KAYNAKÇA

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE),
Kol:BDH, Kls:4796, D:3, F:6-1.

ATASE, Kol:BDH, Kls:5315, D:4, F:008-001a.

ATASE, Kol:BDH, Kls:5316, D: H1, F:001-002a.

ATASE, Kol:BDH, Kls:5316, D: H1, F:001-003.

ATASE, Kol:BDH, Kls:5316, D: H1, F:001-003a.

ATASE, Kol:BDH, Kls:5316, D: H1, F:001-004.

ATASE, Kol:BDH, Kls:5316, D: H1, F:001-004a.

ATASE, Kol:BDH, Kls:5315, D:5, F:009.

ATASE, Kol:BDH, Kls:5316, D:H1, F:001-003a.

ATASE, Kol:BDH, Kls:4805, D:H5, F:001-028a.

ATASE, Kol:BDH, Kls:4568, D:54, F:001-049.

ATASE, Kol:ATA-ZB, Kutu:41, G:9, BN:9-4a.

ATASE, Kol:ATA-ZB, Kutu:41, G:10 , BN:10-6.

ATASE, Kol:ATA-ZB, Kutu:41, G:9 , BN:9-14a.

ATASE, Kol:ATA-ZB, Kutu:41, G:10 , BN:10-17.

ATASE, Kol:ATA-ZB, Kutu:41, G:10 , BN:10-22.

ATASE, Kol:ATA-ZB, Kutu:41, G:10, BN:10-29.

Çakır, Ömer. *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2009.

Çanakkale Cephesi'nde Bir Topçu Subayının Günlüğü, Yay. Haz.: Dr. Lokman Erdemir, İsmail Güneş, Çanakkale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2014.

Çalışlar, İzzettin. *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, 3.bs., Yay. Haz.: İzzettin Çalışlar, İsmet Görgülü, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2007.

- Çanakkale Cephesinde Bir Müderris: Abdullah Fevzi Efendi, Yay. Haz.: Ali Osman Koçkuzu, İstanbul, İz Yayıncılık, 2010.
- Çeloğlu, Yavuz Selim. *Çanakkale Cephesinde 5. Ordunun İlaşesi*, T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013.
- Ege, Abidin. *Çanakkale, Irak, İran Cephelelerinden Harp Günlükleri*, Yay. Haz.: Celali Yılmaz, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Erdemir, Lokman. *Fotoğraflarla Çanakkale Savaşları*, İstanbul, TBBD Yayınları, 2008,
- Fasih, Mehmet. *Kanlısirt Günlüğü: Mehmet Fasih Bey'in Çanakkale Anıları*, Yay. Haz.: Murat Çulcu, İstanbul, Denizler Kitabevi, 2006.
- Gelibolu Mektupları, 1912-1915: Ruhum, Sevgili Beyim*, Yay. Haz.: Fikret Yılmaz, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Gücüyener, Şükrü Fuad. "Birinci Dünya Savaşında Tanıdığım Kahramanlar", *Çanakkale Hatıraları*, C:3, Yay. Haz.: Metin Martı, İstanbul, Arma Yayınları, 2003.
- İşcen, Yetkin. *Şu Boğaz Harbi Nedir? Çanakkale*, Ankara, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Karakaya, Mutlu. *Çanakkale Savaşı'nda 14. Alay*, T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2017.
- Keskin, Özgür. *Çanakkale Muharebeleri'nde Türk Ordusunun Lojistik Faaliyetleri*, T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Malzeme Tedarik ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.
- Mühlman, Carl. *Çanakkale Savaşı: Bir Alman Subayın Anıları*, bs.9, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.
- Naci, İbrahim. *Allahaismarladık: Çanakkale Savaşı'nda Bir Şehidin Günlüğü*, Yay. haz.: Lokman Erdemir, Seyit Ahmet Sılay, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2013.
- Şakir, Kazım. *1915 Gelibolu Harbi Günlüğü*, Haz.: İ. Bahtiyar İstekli, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2015.
- Tekşüt, , İrfan; Ökse, Necati. *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916)*, C:V, K:III, Ankara, Genelkurmay Personel Dairesi Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Temizkanlı, Hasan Cevdet. *Kıyamet Koptuğunda: Hasan Cevdet Bey'in Çanakkale ve Doğu Cephesi Günlüğü*, Haz.: Mutlu Karakaya, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2015.
- Tevfik Rıza Bey. *Çanakkale Günlükleri (15 Kasım 1914- 18 Şubat 1916): Bir Sivil Gözüyle Çanakkale*, Yay. Haz.: V. Türkan Doğruöz, Yasemin Yüçetürk, Raşit Gündoğdu, Kırklareli, Kırklareli Üniversitesi, 2012
- Yiğitgüden , Remzi; Saral, Muhterem; Hallı, Reşat. *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915)*, C:V, K:II, Ankara, Genelkurmay Personel Dairesi Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, 2012.

Ek-2: ATASE, Kol:BDH, Kls:5316, D:H1, F:001-002a. Bu Harp Ceridesinde düşmanla olan çarpışmalar, şehit ve yaralı sayıları, hava durumu gibi bilgiler aktarılırken son üç paragrafta 23-24-25 Mayıs 1915'te (10-11-12 Mayıs 1331) verilen yemekler bildirilmiştir.

ملاحظات	وقایع	تاریخ	مکان
	<p>5</p> <p>هنگامه در شب در کلبه حیدر علی کوزا آمد باغ عشق در برده مکروهه کتبه در دیوچه او نیز در تمام همانا با خفته نیز ایستاد در شب در کلبه او در ده دیوچه کتبه در سیرک شام آورد روزه کتبه شامی از دیوچه کتبه در سیرک در برده مایه کتبه آفتاب در دیوچه ایستاد</p>	۲۳ ۲۴ ۲۵ ۱۳۳۱	ایرین
	<p>صباح در سقیه ایستاد اول ایرود در دیوچه کتبه در مردم ایستاد در سیرک کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه در شب کتبه کتبه</p>	۲۳ ۲۴ ۲۵ ۱۳۳۱	ایرین
	<p>یک کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه روزه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه برای ایستاد در دیوچه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه مردم کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه وایر - کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه</p>	۲۳ ۲۴ ۲۵ ۱۳۳۱	ایرین
	<p>یک کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه روزه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه برای ایستاد در دیوچه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه مردم کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه وایر - کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه</p>	۲۳ ۲۴ ۲۵ ۱۳۳۱	ایرین
	<p>یک کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه روزه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه برای ایستاد در دیوچه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه مردم کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه وایر - کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه کتبه</p>	۲۳ ۲۴ ۲۵ ۱۳۳۱	ایرین

Ek-3: ATASE, Kol:BDH, Kls:4805, D:H5, F:001-028a. Beşinci Tümen Komutanı Hasan Basri'nin 19 Mayıs taarruzu öncesinde verdiği Fırka Emri'nin 7. Maddesinde askerin sıcak yemekle doyurulması, torbalarına ekmek ve katık, mataralarına da su konulması emri yer almıştır.

ایلامات	وقوعات	اقامت محالی	تاریخ وقت ساعت
	<p>۷- اوزارک بویجه حجابیه بیکه خایط طورویسی طوریکنسه ایلنک دفاقیه دویطه رینه هو قدری افراد هایلطین و فویطز اریسی حایلطه شرط واداره سبب کنی سیکه اوزارک ده بویونه لایند</p> <p>۸- بقوه شیکه ره حال اهلنسه خارجه ۹- نالعیق قشقات جومانلری کنه قشقرای ناشده بویونه دیم مارونلرینه خرم اتمال اولهجه صورتیه انسا نه شد دخی حله امدی تعلیمه طوری</p>		
	<p>۱۰- به بایده هبال دونه لایسه نه بصدورینه برلافق سبب بویضدق حایلطه صیقل</p> <p>موتی تیغ ۱۰ دیمقل بایرینه اوزارک</p> <p>عما اینگام بویسه سومات حریکون</p>		
	<p>سکی وقتیه قرمانلریم جهیم بیره کیشیک آتشی صلعهه ایله آتشی عقیقیدری اریسیر افزادی کین دکنده آتشی بایه بفاصله اریسیر بولر لایریشی اریله ده آتشی عقیقیده کتد - صلغ بفاصله ده کتد اوده دریشی اولی جهیم نه هبال کتدی آتشی دوام ایسوز عما اینگام بویسه سومات حریکون</p>	<p>بویونه مطلوبه</p>	<p>۶/۴ ۵۵/۱۰</p>

Ek-4: Yetkin İşcen, *Şu Boğaz Harbi Nedir? Çanakkale*, Ankara, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015, s. 170-171.

Ek-5: Yetkin İşcen, *Şu Boğaz Harbi Nedir? Çanakkale*, s. 216.

Ek-6: Yetkin İşcen, *Şu Boğaz Harbi Nedir?* Çanakkale, s. 220.

